

УДК 78.03

Олена Устименко-Косоріч

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-9686-7626

DOI 10.24139/2312-5993/2023.01/151-161

ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті визначено процес формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів в контексті запровадження в навчальний процес наступних принципів: позитивного відношення до культурного різноманіття, культуровідповідності, діалогу, полілінгвізму, комплексності. Перший принцип передбачає не лише розширення діапазону знань студентів про інші етнічні культури, а й формування в останніх позитивного ставлення в цілому до інших культур. Відповідно, у них формується готовність розуміти та приймати етнокультурні особливості як норму та дещо позитивне і неодмінне, що згодом трансформується в здатність до міжетнічного розуміння та успішного діалогу. Другий із зазначених принципів зумовлюється об'єктивним зв'язком індивіда з культурою як системою цінностей. Згідно з даним принципом освітньо-виховне середовище передбачає наявність фактору національної неповторності і наповнення його етнокультурним змістом. Також, у дослідженні враховується певне соціокультурне середовище, де формувалася особистість і в якому тривала її соціалізація. Третій принцип передбачає плюралізм і різноманітність думок, нечисленну кількість аспектів розгляду та значень. Він передбачає вільний обмін думками між школярами, у підсумку чого формується спільна позиція або погляди стосовно якогось явища чи процесу. Діалог розглядається не лише в якості способу оволодіння певною сумою знань, він є дієвою основою для взаємодії і розвитку різноманітних культур. Четвертий принцип передбачає оволодіння майбутніми педагогами рідною, державною і міжнародною іноземною мовами. П'ятий принцип має на увазі формування досліджуваних якостей школярів на поведінковому, пізнавальному та емоційному рівнях. Враховується, що методи формування, форми організації та зміст досліджуваної компетентності результативні, перш за все тоді, коли етнокультурні знання, якими володіють школярі є тим засобом, який допомагає останнім творчо діяти в міжетнічній сфері.

Ключові слова: педагогічні принципи, формування, полікультурна компетентність, світоглядна культура, учні, школярі, засоби музичного мистецтва, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Ефективність формування досліджуваної компетентності та світоглядної культури школярів визначається застосуванням низки педагогічних принципів під час здійснення навчально-виховного процесу. Так, під принципами (лат. *principium* – основа, початок) – розуміються ті положення, які визначають прийоми й методи навчально-виховної роботи, її зміст та організаційні форми.

Будучи відображенням навчального процесу, принцип стає основою для визначення його правил. При цьому, ці правила залежать від самого принципу навчання, конкретизуючи та підпорядковуючись йому, і кінцевому рахунку, сприяючи його реалізації. Як зазначається в українському педагогічному словнику, педагогічні принципи – це основи, які показують найважливіші закономірності навчального процесу та визначають вимоги до організації його методів впливу та змісту. Педагогічні принципи є вимогами, які охоплюють усі сторони процесу навчання та відображають його результативність.

Отже, застосування принципів формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів передбачає виконання практичних вказівок, які використовувались у конкретних навчальних ситуаціях під час дослідної роботи.

Аналіз актуальних досліджень. Педагогічні принципи формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів розглянуто в контексті національної самоідентифікації, історії та культури в процесі мистецької діяльності, усвідомлення ціннісних орієнтирів та культурних традицій (Н. Гуральник, І. М. Євтух, О. Єременко, Зіньківська, А. Козир, О. Лобова, О. Олексюк, Т. Олійник, Г. Падалка, О. Устименко-Косоріч, І. Чистякова та ін.). В роботах авторів зазначено полікультурний та світоглядний аспекти інтелектуального та особистісного розвитку школярів, що визначає зміст та вектор розвитку національної шкільної освіти.

Мета статті – проаналізувати педагогічні принципи формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів засобами музичного мистецтва.

Методи дослідження. В процесі аналізу педагогічних принципів формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів засобами музичного мистецтва запроваджено: педагогічний, музикознавчий методи, а також історичний та етнокультурний підходи.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, процес формування означених явищ у школярів забезпечують наступні принципи: *позитивного відношення до культурного різноманіття; культуровідповідності; діалогу; полілінгвізму; комплексності.*

Принцип позитивного відношення до культурного різноманіття. Згідно з зазначеним принципом, на чільному місці стоїть робота над формуванням адекватного ставлення школярів до

представників інших культур у цілому, а не лише над формальним розширенням їх знань про різні етнокультури. Таким чином, нашою ціллю є сприяння усвідомленню школярами дійсного різноманіття етнічних культур, а не формальне вивчення якомога більшої їх кількості. Відомо, що приналежність особистості до певної етнічної спільноти визначають культурні відмінності, що відображають різноманітні світогляди та цінності. Також відмінності чітко виявляються у взаєминах між людьми, манерах їхньої поведінки, судженнях, поглядах на світоустрій та уклад життя. Говорячи про культурні відмінності слід зауважити, що останні формуються в процесі розвитку народу, визначаються його способом пристосування до навколишнього середовища з ціллю задоволення спільних інтересів та потреб.

Відтак, у школярів важливо сформуванати готовність визнавати етнокультурні відмінності як позитивну і неодмінну норму. В подальшому ця готовність повинна призвести до міжетнічного розуміння, здатності особистості вести діалог та успішно взаємодіяти з представниками різних етнічних груп. У загальному, процес ознайомлення студентів з етнокультурним розмаїттям передбачає усвідомлення останніми відмінностей між нормами та цінностями різноманітних етнічних груп, невербальним і вербальним спілкуванням їх представників, виявлення загальнолюдських цінностей, якими вони керуються. Школярі повинні усвідомлювати те, що ні в якому разі не припустимо заперечувати культури, до яких належать певні особистості, та власне їх представників.

Учні повинні з розумінням ставитися до даної унікальності, прагнути краще її зрозуміти, виявляти бажання більше дізнаватися про неї. Важливо, щоб відмінності сприймалися учасниками навчального процесу як унікальна перевага, а не перешкода чи проблема. Лише за таких умов етнокультурні відмінності можуть стимулювати школярів до того, щоб навчати інших приймати плюралізм поглядів та множинність культур. Учні починають розуміти, що розглядаючи розмаїття етнічних культур як явище позитивне, вони інтелектуально та культурно збагачуються, здобувають новий життєвий досвід та розширюють власний кругозір.

Наступний принцип, який в якості свого підґрунтя має аксіологічний та гуманістичний підходи і виступає вихідним методологічним положенням формування полікультурної компетентності та світоглядної культури, є *принцип*

культуровідповідності. Даний принцип обумовлюється об'єктивним зв'язком особистості з культурою як явищем, що визначається системою цінностей. Розвиток даного принципу пов'язується з Ф. Дистервегом – німецьким педагогом, й передбачає врахування під час навчання тих умов, в яких знаходиться людина, а також культури певного суспільства. В українській педагогічній думці ідея культуровідповідності широко висвітлюється у працях А. Козир, і називалася принципом народності. Під народністю дослідниця розуміє унікальність народів, яка залежала як від природніх умов географічного місця їх проживання, так і їх історичного розвитку. З погляду А. Козир, виховання, створене самим народом, завжди краще за інші навчальні системи.

Культуровідповідність освіти означає, що вона:

- відповідає різнобарвній палітрі культур, що існують у суспільстві;
- сприяє культурній ідентичності та самовизначенню особистості;
- сприяє організації полікультурного освітнього середовища (різноманітного, без культурного превалювання);
- забезпечує цілісну систему культурних функцій, а не лише функцію передачі культурного досвіду;
- передбачає розвиток і розкриття світоглядної культури учнів.

Освітнє середовище з позицій принципу культуровідповідності передбачає наявність фактору національної своєрідності і насичення його полікультурним змістом. Культуровідповідність в освіті передбачає обов'язкове врахування конкретного соціокультурного середовища, де народилася і росла та чи інша особистість, де відбувалась соціалізація останньої. Також зазначене середовище передбачає врахування й таких особливостей школярів, які носять національно-психологічний характер. Поруч із цим, принцип культуровідповідності передбачає необхідність залучення учнів до загальних принципів людської культури. Даному принципу притаманне врахування загальнолюдських культурних цінностей, а також використання в процесі виховання цінностей і норм національних і ширше – загальнолюдських культур.

Значущим методологічним орієнтиром формування полікультурної компетентності та світоглядної культури школярів є *принцип діалогу*. Як відомо, діалог передбачає незліченну кількість аспектів розгляду, значень, різноманітність та плюралізм поглядів. Для

діалогу характерний вільний обмін думками між його учасниками, що у кінцевому підсумку сприяє формуванню спільної позиції чи погляду відносно певного процесу чи явища. У широкому аспекті діалог є тим способом, який згуртовує життєдіяльність людей всіх національностей та культурних приналежностей, адже діалогічність – це «спектр різноманітних форм зіставлення та взаємодії, поєднання минулого і майбутнього в теперішньому, що характерне для всіх перехідних періодів» (Гаврілова, 2017).

Діалог може розглядатися з різних поглядів. Наприклад, як засіб виховання і навчання, спосіб спілкування і пізнання. У наукових джерелах виокремлюється декілька видів діалогів.

1. Інформаційний діалог. Він характерний для тих ситуацій, коли до початку спілкування між його учасниками існує певний розрив, який характеризується відмінністю у якості знань.

2. Інтерпретаційний діалог – характеризується орієнтовно однаковим рівнем знань між його учасниками, проте ці знання ними по-різному осмислюються.

3. Пізнавальний діалог, який являє собою поєднання двох вищезазначених видів діалогу. Він орієнтується не лише на збагачення знань його учасників з обговорюваної проблеми, а й на освоєння останніми методології діалогічного пізнання. Кінцевим результатом такого виду діалогу є особистісні відкриття та інформація, яка носить соціально-значущий характер. У підсумку вона сприяє знаходженню різних аспектів розгляду предмету що досліджується, відкриттю оригінальних способів вирішення поставлених завдань тощо.

Діалог передбачає самобутність його учасників, їх принципову паритетність; направленість на усвідомлення та особистісне тлумачення думки співрозмовника; оригінальність поглядів; здатність взаємодоповнювати учасниками діалогу погляди один одного, співвідношення яких і є власне метаю діалогу (Єременко, 2003). Позитивна властивість діалогу полягає в тому, що він дає можливість співрозмовникам переймати чужий досвід, сприймати інші висновки, не втрачаючи власної думки та не відмовляючись від особистих переконань. Діалог вчить толерантності, характеризується прагненням до пошуку компромісу. Основною ціллю учасників діалогу є знаходження спільної думки, взаєморозуміння. Завдяки діалогічному принципу відбувається самовдосконалення, самозмінна, самодобудова

особистості, вдосконалення її креативного та критичного мислення, розвиток рефлексії, розширення ціннісних орієнтацій та світогляду.

Окрім цього, діалог не можна розглядати лише в якості способу отримання знань та інформації. Він є важливим підґрунтям для взаємодії, взаємопроникнення, взаємозбагачення та розвитку різних культур. Розглядаючи діалогічний принцип з позиції міжетнічної взаємодії, маємо на увазі повагу та визнання різноманітних етнічних культур у світовій культурній спільноті. Виникнення діалогічності культур відбувається в результаті створення чогось нового, не знищуючи колишнє, у намаганні знайти спільне розуміння, сполучитись з іншим, визнати за культурним різноманіттям відносну істинність. За твердженням Л. Гаврилової – істина не може зародитися і перебувати у свідомості якоїсь окремої людини, вона з'являється в результаті спілкування і взаємодії між багатьма різними людьми, чому сприяє діалогічне спілкування (Гаврілова, 2017). «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше... Один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим смислом, між ними починається діалог, який долає замкнутість і однорядність цих смислів, цих культур» (там само).

Згідно з думкою О. Субботи, культура «є форма одночасного буття і спілкування людей різних – сучасних, минулих і майбутніх культур, форма діалогу і є взаємопородженням цих культур» (Косенко, 2008).

Як відмічає Л. Гаврилова, важлива роль діалогу зумовлюється тим, що:

- діалог доцільно розглядати не лише в рамках евристичного підходу, тобто як процес засвоєння будь-яких знань, а й як умову, що надає інформації, яка передається суті і сенсу;
- у процесі взаємодії культур, які ведуть між собою діалог, останній надає їй реального та практичного смислу;
- діалог стає постійним підґрунтям у процесі взаємодії та розвитку різних культур (Гаврілова, 2017).

Як засвідчує досвід історичного розвитку, діалог між представниками різних культур, що є однією з важливих форм їхньої взаємодії в духовній сфері, є вірним напрямком на шляху до залагодження та конструктивного розв'язання міжетнічних конфліктів, пошуку взаєморозуміння. Зазначений принцип «має на увазі визнання рівноправності національних культур, права на існування і рівноцінність

іншої світоглядної системи, іншого типу мислення, інших ціннісних настанов, взаємна повага поглядів і позицій» (Карпенко, 1998).

Таким чином, можна зробити висновок, що діалог є формою полікультурної взаємодії та світоглядної культури, які призводять до взаєморозуміння та взаємоповаги між представниками різних етнічних спільнот, сприяє їхньому внутрішньому збагаченню. Окрім цього, «щоб вести діалог, культуру треба знати і розуміти, треба бути вкоріненим в культуру» (Козир). Важливо, щоб принципом діалогу (міжособистісного та діалогу культур) керувалися при здійсненні навчально-виховного процесу, шляхом його впровадження у відповідні форми й методи. Впровадження зазначеного принципу дає можливість вирішувати наступні завдання в системі освіти:

- позбавлення в культурі, знаннях школярів, так званого «етнічного капсулювання»;
- розширення культурно-етнічного кругозору учнів;
- можливість усвідомлення учнями факту про постійне взаємозбагачення та взаємопроникнення, взаємовплив різноманітних культурних світових спільнот;
- формування здатності школярів до толерантного відношення до представників іншої культури, їхнього способу життя та поглядів;
- освоєння школярами загальнолюдських цінностей;
- здатність досягати взаєморозуміння мирними та конструктивними засобами за допомогою набуття під час навчання необхідних умінь та навичок;
- вміння віднайти більш оптимальні шляхи вирішення проблем, пов'язаних з міжетнічною взаємодією та ін.

В основі формування полікультурної компетентності та світоглядної культури лежить *принцип полілінгвізму*. Суть цього принципу полягає в освоєнні школярами рідної, державної і міжнародної (іноземної) мови. Мова з усіх елементів етнічної культури має чітко виражену етнодиференціюючу функцію. Так, будучи культурним надбанням народу, рідна мова є й засобом пізнання його культурних цінностей. Відповідно, володіння рідною мовою є тим визначальним фактором, який дозволяє зберігати й примножувати надбання певної етнічної групи, її культури. У той же час, для школярів важливу роль у розвитку їхньої особистості і здійсненні її творчих потенціалів виконує державна мова країни, де вони перебувають і навчаються, тобто українська, як мова

національного спілкування. Володіння школярами українською мовою сприятиме розширенню їхніх культурних та освітніх перспектив, шляхом доручення останніх до вітчизняних наукових та культурних досягнень. Таким чином, вивчення школярами державної української мови – це та необхідність, яка створює оптимальні умови для професійного становлення і розвитку особистості.

У той же час, в умовах поліетнічного середовища певна роль належить й мові представників інших світових спільнот. Їхня інтеграція створює необхідність в оволодінні особистістю іноземними мовами. Вивчення мов інших народів світу створює умови не лише для формування лінгвістичної компетентності школярів, а й для їх ознайомлення з культурами та мовами різних країн, що вивчаються. У кінцевому підсумку це сприяє формуванню полікультурної компетентності особистості. Таким чином полікультурно компетентних школярів, які навчаються в українських школах, ми розуміємо як людей, які володіють рідною, українською та як мінімум однією іноземною мовою. Важливе значення принципу полілінгвізму полягає ще й в тому, що володіння декількома мовами сприяє всебічному розвитку особистості, їхніх інтелектуальних здібностей, мислення, світоглядної культури тощо.

Зауважимо, що володіючи ґрунтовними знаннями в галузі етнічних культур, особистість може проявляти інтолерантність до представників інших національностей, не вміти знаходити мирні шляхи міжетнічної взаємодії. Тому в нашій роботі важливого значення набуває *принцип комплексності*, а саме формування полікультурної компетентності школярів на пізнавальному, емоційному та поведінковому рівнях. Ефективність форм, методів та змісту формування полікультурної компетентності та світоглядної культури визначається вмінням школярів запроваджувати на практиці здобуті етнокультурні знання, їхнім умінням здійснювати творчу діяльність в міжетнічній сфері. При цьому важливо, щоб учні не відчували дискомфорту та емоційної напруги під час процесу взаємодії з представниками різних етнічних спільнот.

Висновки. Отже, пізнавальний рівень виражається в наявності у школярів комплексу знань з культурних традицій, історії та мови рідного народу та інших етносів, перш за все тих, з якими здійснюється процес комунікації; знань національно-психологічних особливостей етнофорів; усвідомленні наявності етнокультурного розмаїття та взаємовпливу між

цими культурами; наявності теоретичних і практичних знань міжетнічної взаємодії; орієнтації в таких категоріях, як культура, нація, етнос, етнічна культура, етнічна ідентичність, етнічність, упередження, етнічні стереотипи і конфлікти, їх причини та шляхи вирішення, культурний шок, моно- і поліетнічність, толерантність та ін.; вмінні інтерпретувати твори хореографічного та музичного мистецтва інших етнічних культур, а також їхні символи, образи, традиції, стиль одягу тощо; наявності знань міжнародних правових документів, орієнтації у сучасному міжнародному досвіді з вирішення міжетнічних конфліктів та проблем; обізнаності в області соціально-політичних подій; вміння висловлювати самостійні судження.

На поведінковому рівні реалізовується теоретична підготовка школярів. Вона передбачає: вміння адекватно контактувати в поліетнічному середовищі; вміння встановлювати позитивні взаємовідношення між етнофорами (надавати всіляку підтримку, демонструвати позитивне й зацікавлене ставлення, обирати оптимальну манеру спілкування тощо); володіння навичками ефективного розв'язання конфліктних ситуацій, які виникли на етнічному підґрунті; володіння засобами комунікації (вербальної та невербальної), що відповідають представникам інших етнічних спільнот; володіння вміннями відшукувати та аналізувати різноманітну інформацію, що має полікультурну спрямованість; володіння різноманітними моделями поведінки, що є характерними для різних етнічних груп.

Емоційний рівень передбачає розвиток у школярів емпатичних та рефлексивних якостей, що є необхідними для міжетнічної взаємодії; позитивної готовності до здійснення контактів з представниками різних етносів; вміння учнів приймати етнокультурне розмаїття; сприймати інші погляди, думки та терпимо до них ставитися; здатності відгукуватися на потреби, інтереси і вчинки членів різних етнічних спільнот; прагнення до зниження напруги між різними етносами; толерантного та шанобливого відношення до національно-культурних відмінностей, що існують у представників різних культур; спроможності школярів долати особистісно-психологічні бар'єри в міжетнічному спілкуванні; здатності проявляти зацікавленість та увагу до інших культурних проявів; здатності об'єктивно оцінювати будь-яку ситуацію, пов'язану з міжетнічною взаємодією, проявляти суб'єктивне ставлення до неї.

Перспективи подальших наукових розвідок. Враховуючи вищезазначене, важливими шляхами досягнення поставленої мети

дослідження може стати розробка та впровадження в навчальний процес педагогічних умов, які сприятимуть переходу властивостей речей з можливості в дійсність. Педагогічні умови є важливим компонентом групи об'єктів, їх взаємодій і станів, що сприяє функціонуванню того чи іншого явища, оскільки саме вони створюють необхідні обставини, у яких формуються досліджувані явища.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаврілова, Л. Г. (2017). Специфіка розроблення дистанційних курсів з музично-історичних дисциплін. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 58 (2), 26–37. З. (Gavrilova, L. G. (2017). The specifics of the development of distance courses in music-historical disciplines. *Information technologies and teaching aids*, 58 (2), 26–37).
- Еременко, О. В. (2003). *Теорія і методика розвитку музичного сприймання в учнів основної школи*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. (Eremenko, O. V. (2003). *Theory and method of development of musical perception in elementary school students*. Sumy: Sumy DPU named after A. S. Makarenko).
- Карпенко, З. С. (1998). Аксіопсихологія особистості. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція». (Karpenko, Z. S. (1998). *Axiopsychology of personality*. Kyiv: LLC "International Financial Agency").
- Козир, А. В. *Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти*. (Дис. д-ра. пед. наук: 13.00.02, 13.00.04). Київ. (Kozyr, A. V. *Theory and practice of formation of professional skills of music teachers in the system of multi-level education*. (Diss. Dr. Ped. of Sciences: 13.00.02, 13.00.04). Kyiv).
- Косенко, Ю. (2008). Етнопедагогічний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*, XIX–XX, 67–74. (Kosenko, Yu. (2008). Ethno-pedagogical approach to professional training of future teachers of preschool educational institutions. *Bulletin of the Carpathian University. Pedagogy*, XIX–XX, 67–74).
- Суббота О. В. (2001). Особливості моторно-інтонаційної природи музики. *Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник Одеської державної консерваторії ім. А. В. Нежданової*. 2. 14-151. (Subbota O. V. (2001). Peculiarities of the motor-intonational nature of music. *Musical art and culture. Scientific Bulletin of the Odesa State Conservatory named after A. V. Nezhdanova*. 2. 14-151).

SUMMARY

Ustymenko-Kosorich Olena. Pedagogical principles of formation of multicultural competence and worldview culture of schoolchildren by means of musical art.

The article defines the process of forming multicultural competence and worldview culture of schoolchildren in the context of introducing the following principles into the educational process: a positive attitude to cultural diversity, cultural compatibility, dialogue, multilingualism, complexity. The first principle involves not only expanding the range of students' knowledge about other ethnic cultures, but also forming a positive attitude towards other cultures in general. Accordingly, they develop a readiness to understand and accept ethno-cultural features as a norm and something

positive and indispensable, which later transforms into the ability for inter-ethnic understanding and successful dialogue. The second of these principles is determined by the objective connection of the individual with culture as a system of values. According to this principle, the educational environment provides for the presence of a factor of national uniqueness and its filling with ethno-cultural content. Also, the study takes into account a certain sociocultural environment where the personality was formed and in which its socialization continued. The third principle involves pluralism and diversity of opinion, a small number of aspects of consideration and meanings. It involves a free exchange of ideas between schoolchildren, as a result of which a common position or views regarding some phenomenon or process is formed. Dialogue is considered not only as a way of mastering a certain amount of knowledge, it is an effective basis for interaction and development of various cultures. The fourth principle provides for future teachers to master native, state and international foreign languages. The fifth principle implies the formation of studied qualities of schoolchildren at the behavioral, cognitive and emotional levels. It is considered that the methods of formation, forms of organization and the content of the studied competence are effective, first of all, when the ethnocultural knowledge possessed by schoolchildren is the means that helps the latter to act creatively in the interethnic sphere.

Considering the above, important ways to achieve the research goal can be the development and introduction into the educational process of pedagogical conditions that will contribute to the transition of the properties of things from possibility to reality. Pedagogical conditions are an important component of a group of objects, their interactions and states, which contributes to the functioning of this or that phenomenon, because they create the necessary circumstances in which the studied phenomena are formed.

Key words: *pedagogical principles, formation, multicultural competence, worldview culture, pupils, schoolchildren, means of musical art, educational environment.*